

Το έργο του Πιερ Μπουρντιέ δεν είναι άγνωστο στην Ελλάδα. Η πρώτη συστηματική αναφορά στις απόψεις του για την εκπαιδευτική ανισότητα γίνεται από την Άννα Φραγκουδάκη στην «Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης» (Παπαζήσης, 1985). Για την παρουσίαση του Μπουρντιέ στο ελληνικό κοινό καθοριστική έχει σταθεί τα τελευταία χρόνια η συμβολή του κοινωνιολόγου Νίκου Παναγιωτόπουλου. Στα ελληνικά κυκλοφορούν τα βιβλία του Μπουρντιέ «Γλώσσα και συμβολική εξουσία», «Νόστιμον ήμαρ», «Μάθημα πάνω στο μάθημα», «Οι κληρονόμοι» (Καρδαμίτσα), «Κείμενα κοινωνιολογίας», «Η ανδρική κυριαρχία» (Στάχυ), «Μικρόκοσμοι» (Δελφίни), «Πρακτικοί λόγοι» (Πλέθρον), «Για την τηλεόραση», «Αντεπίθεση πυρών», «Επείγουσες διαγνώσεις και θεραπείες για ένα πανεπιστήμιο σε κατάσταση κινδύνου», «Η διάκριση» (Πατάκης). Κυκλοφορούν επίσης τα πρακτικά της ημερίδας «Pierre Bourdieu: Κοινωνιολογία της παιδείας» (Καρδαμίτσα). Άρθρα της ευρωπαϊκής επιθεώρησης *Liber*, της οποίας ο Μπουρντιέ ήταν διευθυντής, αναδημοσιεύονται στο περιοδικό «Σύγχρονα Θέματα». Τα βιβλία της σειράς «Λόγοι δράσης», της οποίας ήταν επιμελητής, κυκλοφορούν και στα ελληνικά (Πατάκης). Άρθρα του φιλοξενούνταν συχνά τα τελευταία χρόνια στον ελληνικό Τύπο.

Η κοινωνική πρακτική κατά τον Μπουρντιέ

του Σπύρου Α. Μοσχονά*

Η πρόσληψη του Πιερ Μπουρντιέ (1930-2002) στην Ελλάδα πάσχει από αναμενόμενες, αλλά πάντως θεραπεύσιμες αγκυλώσεις. Στο χώρο της δημοσιογραφίας κυριαρχούν οι μονομερείς αναφορές στα παρεμβατικά-πολιτικά του κείμενα, ενώ αγνοείται το επιστημονικό του έργο. Στον ακαδημαϊκό χώρο η δεξίωση του Μπουρντιέ δεν είναι απαλλαγμένη από κάποια τάση για υπεργενίκευση, ενίοτε και από μια «συμπαθητική» προσπάθεια μίμησης του πυκνού ύφους του. Ο «μπουρντιερισμός» και οι όχι πάντα επιμελημένες μεταφράσεις των έργων του έχουν προκαλέσει κάποια δυσπιστία απέναντι στο πρωτότυπο.

Κεντρική θέση στο έργο του Μπουρντιέ κατέχει η θεωρία του για την κοινωνική πρακτική. Η θεωρία αυτή γεφυρώνει τα επιστημονικά με τα περισσότερο παρεμβατικά κείμενα του μεγάλου Γάλλου κοινωνιολόγου. Δανειζόμενοι από έγκριτους σχολιαστές, προσφέρουμε αυτή την περίληψη σε κάθε ενδιαφερόμενο που θα ήθελε να εισαχθεί στο έργο του, ιδιαίτερα στις κοινωνικές πρακτικές που επιτελούνται διά της γλώσσας.

Υποκείμενο-αντικείμενο

Η θεωρία του Μπουρντιέ επιχειρεί ν' αποφύγει μια σειρά αντιθέσεων, αντινομιών, διαιρέσεων που διέπουν την επιστήμη της κοινωνιολογίας από τη γένεσή της: υποκείμενο-αντικείμενο, άτομο-κοινωνία, βούληση-περιορισμός, πράξη-δομή,

ελευθερία-αναγκαιότητα. Οι αντιθέσεις αυτές χαρακτηρίζουν, κατά τον Έρνεστ Γκέλνερ, ολόκληρη τη νεότερη φιλοσοφική παράδοση, και αποκρυσταλλώνονται σε δύο ριζικά διαφορετικούς τρόπους σκέψης.

Και οι δύο τρόποι σκέψης, ο «ατομιστικός» και ο «οργανικός», και οι δύο στάσεις απέναντι στα κοινωνικά φαινόμενα, του «υποκειμενισμού» και του «αντικειμενισμού», κρίνονται ανεπαρκείς από τον Μπουρντιέ. Η ρήξη με τα δεδομένα της άμεσης εμπειρίας είναι ουσιώδες προαπαιτούμενο της επιστημονικής έρευνας. Υπάρχει λοιπόν ανάγκη υπέρβασης του «υποκειμενισμού», και ο Μπουρντιέ θα καταπιστεί ιδιαίτερα με την υπέρβαση της «φαινομενολογικής» κοινωνιολογίας. Ωστόσο, και ο «αντικειμενισμός» έχει σοβαρά μειονεκτήματα. Δεν παγιώνει σχέσεις ανάμεσα στις αντικειμενικές δομές τις οποίες φέρνει στο φως και τις πρακτικές δραστηριότητες των ατόμων που συγκροτούν την κοινωνική σφαίρα. Αντιλαμβάνεται την κοινωνική πρακτική σαν απλό επιφανικό δομικών συνθηκών. Επιπλέον, ούτε ο «αντικειμενισμός» ούτε ο «υποκειμενισμός» κατορθώνουν να *αναστοχαστούν* τους όρους τους. Έτσι, ο Μπουρντιέ θα αρνηθεί στους κοινωνιολόγους το δικαίωμα να είναι υποκείμενα χωρίς να είναι αντικείμενα, το «προνόμιο να ταξινομούνται χωρίς να ταξινομούνται», όπως εύστοχα το θέτει ο Γεράσιμος Βώκος («Το υποκείμενο και το αντικείμενο», *Το Βήμα*, 27/1/2002).

Οι έξεις

Βασική έννοια της αναστοχαστικής θεωρίας του Μπουρντιέ είναι αυτή του *habitus*, έννοια που μας παραπέμπει, μέσω του Χιουμ και των σχολαστικών, στην αριστοτελική χρήση του όρου «έξεις». Πρόκειται για το σύνολο των προδιαθέσεων με βάση τις οποίες τα άτομα ενεργούν και αντιδρούν στις κοινωνικές περιστάσεις. Οι προδιαθέσεις αυτές ενεργοποιούν πρακτικές, αντιλήψεις, στάσεις που είναι «κανονικές», χωρίς ωστόσο να ρυθμίζονται συνειδητά από κάποιον κανόνα. «Εντυπώνονται» στα άτομα από την παιδική ηλικία, κυρίως μέσω της εκπαίδευσης: το παιδί θα αποκτήσει συνήθειες που στην κυριολεξία «μορφώνουν» τον νου και το σώμα του. Οι έξεις είναι δομημένες εν-τυπώσεις: αντανakλούν τις κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες αποκτήθηκαν. Γι' αυτό και είναι σχετικά ομοιογενείς σε συγκεκριμένες ομάδες ή τάξεις ατόμων. Άτομα της ίδιας κοινωνικής τάξης τείνουν να συμπεριφέρονται με παρόμοιους τρόπους. Οι δομημένες αυτές εντυπώσεις είναι, επίσης, διαρκείς: χαρακτηρίζονται από σχετική σταθερότητα και λειτουργούν με προσυνειδητό τρόπο. Αλλάζουν δύσκολα, μόνο μετά από συνειδητή προσπάθεια και κάτω από διαφορετικές πολιτισμικές και εκπαιδευτικές συνθήκες. Το *habitus*, όπως η *γλώσσα*, συγκροτεί έναν γενετικό μηχανισμό που είναι ικανός να παράγει πληθώρα πρακτικών και αντιλήψεων, και μάλιστα σε πεδία διαφορετικά από αυτά στα οποία αρχικά αποκτήθηκαν. Καθοδηγεί τα άτομα στην καθημερινή τους ζωή, προσανατολίζει τις πράξεις τους, τους παρέχει την αίσθηση της καταλληλότητας, την απαραίτητη *sens pratique*. Αυτή η «πρακτική αίσθηση» αποτελεί για τον Μπουρντιέ κατάσταση τόσο του νου όσο και του σώματος. Στις σωματικές έξεις θα περιλάβει την ένδυση, την κινησιολογία, την *προφορά*. Στο «Γλώσσα και συμβολική εξουσία» θα μιλήσει για το *habitus* της *γλώσσας*.

Τα πεδία

Οι πρακτικές βέβαια παράγονται πάντα σε συγκεκριμένες συνθήκες. Άρα, δεν είναι προϊόντα συνήθειας μόνο: είναι προϊόντα αλληλεπίδρασης των συνθηκών και προδιαθέσεων με το συγκεκριμένο περιβάλλον, με τις συνθήκες ή τα «πεδία» (*champs*) εντός των οποίων τα άτομα δρουν, την «αγορά» εντός της οποίας κινούνται

ή τα «κοινωνικά παιχνίδια» στα οποία συμμετέχουν. Κάθε πεδίο θεωρείται ένας δομημένος και ρυθμισμένος χώρος συναλλαγών· οι «θέσεις» που το αποτελούν και οι ιεραρχικές τους σχέσεις – σχέσεις εξουσίας – ρυθμίζονται από την κατανομημένη χρήση του ιδιαίτερου κάθε φορά «κεφαλαίου», του ιδιαίτερου για κάθε πεδίο μέσου, πόρου, ή προσόντος.

Για τον Μπουρντιέ υπάρχουν διαφορετικών ειδών κεφάλαια. Εκτός από το οικονομικό κεφάλαιο, τα άτομα στις συναλλαγές τους διαχειρίζονται «πολιτισμικό κεφάλαιο» (αποκτημένες γνώσεις, δεξιότητες, «παιδεία»), «συμβολικό κεφάλαιο» (κύρος), «γλωσσικό κεφάλαιο». Ορισμένα πεδία βοηθούν ώστε να μετατραπεί το ένα κεφάλαιο σε άλλο· η εκπαίδευση, λ.χ., παρέχει πολιτισμικό κεφάλαιο και κύρος, που μπορούν να εξασφαλίσουν μια καλοπληρωμένη εργασία.

Διαρκής είναι η σύνδεση πράξεων και συμφερόντων. Κάθε πεδίο είναι χώρος συνεχούς σύγκρουσης, διαπάλης, ανταγωνισμού. Κάθε πεδίο είναι (προ-)δομημένο και ταυτοχρόνως βρίσκεται σε συνεχή διαδικασία δόμησης. Οι πρακτικές ενός πεδίου μπορεί να μην υπακούουν σε μια αυστηρά οικονομική λογική, ενδέχεται δηλ. να μην αποσκοπούν σε αυστηρά οικονομικά οφέλη, παρ' όλα αυτά ακολουθούν μια λογική που είναι οικονομική με την ευρύτερη έννοια, αποσκοπούν δηλ. στην αύξηση κάποιου είδους «κεφαλαίου» (λ.χ. του κύρους).

Ειδικά όσον αφορά το πεδίο της γλώσσας, ο Μπουρντιέ θα επισημάνει ότι διαφορετικοί «χειριστές» του λόγου διαθέτουν διαφορετικές ποσότητες γλωσσικού κεφαλαίου, έχουν δηλ. σε διαφορετικό βαθμό ανεπτυγμένη την ικανότητα να παράγουν εκφράσεις à propos, κατάλληλες για μια συγκεκριμένη περίπτωση σε μια συγκεκριμένη «αγορά». Όσο περισσότερο «γλωσσικό κεφάλαιο» διαθέτει κανείς τόσο μεγαλύτερη ευχέρεια έχει να διαχειρίζεται το σύστημα διαφορών και ανισοτήτων προς το συμφέρον του, προκειμένου να διασφαλίζει «κέρδος διάκρισης».

Ο «οικονομικός αναγωγισμός» (J. Thompson), η οικονομική μεταφορά με την οποία ο Μπουρντιέ κατανοεί την οργάνωση κάθε κοινωνικού πεδίου, θα μπορούσε να θεωρηθεί καταχρηστική. Η γλωσσική χρήση, λ.χ., δεν είναι, όπως και ο ίδιος ο Μπουρντιέ παραδέχεται, ποσοτικοποιήσιμη· δεν διαβαθμίζεται στην κλίμακα περισσότερο-λιγότερο. Η οικονομική μεταφορά επιτρέπει πάντως στον κοινωνιολόγο να δίνει έμφαση στην πραγματική, «υλική» φύση της κοινωνικής πρακτικής, αποφεύγοντας τις ιδεολογικές παγίδες της «πνευματικότητας», που, ειδικά στα πεδία της τέχνης και της γλώσσας, συνδέονται με αντιλήψεις όπως «η τέχνη για την τέχνη», «το πνεύμα της γλώσσας» κλπ. Τέλος, είναι πάντα χρήσιμο να υπενθυμίζουμε ότι η έμφαση στις υλικές συνθήκες παραγωγής ανήκει στην παράδοση του μαρξισμού, την οποία συνεχίζει το έργο του Μπουρντιέ, παρά και χάρη στην κριτική στάση του Γάλλου κοινωνιολόγου απέναντι στη μαρξιστική θεωρία.

* Ο κ. Σπ. Μοσχονάς είναι λέκτορας γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.